

Erasmus Universiteit Rotterdam
Erasmus School of Economics
Sectie Accounting



Is ethiekonderwijs aan accountancystudenten zinvol?

*Onderzoek naar de noodzaak tot het opleiden van ethisch handelende
accountancystudenten om het publiek vertrouwen in de accountancyprofessie
te waarborgen*

Samenvatting: Recente boekhoudschandalen laten het publiek vertrouwen dalen dat op verschillende manieren van groot belang is voor het voortbestaan van de accountancy professie. Dit publiek vertrouwen moet gewaarborgd worden door ethisch handelende accountants die aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid weten te voldoen. De accountancy professie benadrukt het belang van ethiekonderwijs in accountantsopleidingen voor het voortbrengen van ethische accountancystudenten. Het onderwijs dient daarvoor aan twee eisen te voldoen. Ten eerste, moet het belang van ethisch handelen als accountant benadrukt worden. Ten tweede, dient de besluitvorming bij een moreel accountancy probleem onderwezen te worden. Uit het empirisch onderzoek blijkt dat de Nederlandse universitaire accountantsopleidingen nog meer kunnen bijdragen aan het afleveren van ethisch handelende accountants, doordat het de bacheloropleiding (gedeeltelijk) aan ethiekonderwijs ontbreekt.

Bachelorscriptie

Studentnaam: Florence Arke

Studentnummer: 411470

Datum: 8 juli 2017

Inhoud

1.	Introductie	3
2.	Theoretisch Kader	6
2.1	Ethisch handelen in het algemeen	6
	De begrippen	6
	De factoren	6
	Morele intensiteit ook van invloed	7
	Moreel redeneringsvermogen centraal	7
2.2	Accountants en ethiek	8
	Gedragscodes niet voldoende	8
	Publiek belang vs. Eigenbelang	9
	Moreel redeneringsvermogen moet verhoogd worden	9
3.	Publiek vertrouwen in ethisch handelende accountants	11
3.1	Belang van het publiek vertrouwen	12
	Schandalen	12
	Verwachtingen	12
3.2	Perceptie ethisch handelende accountants	13
	Ethisch handelen	13
	Belang maatschappelijke perceptie	13
	Empirische onderzoeken	14
3.3	Conclusie	15
4.	Ethisch handelende accountancy studenten	16
4.1	Ethische accountancy studenten	16
	Accountancy studenten ethisch?	16
	Studenten als oplossing	17
4.2	Empirisch onderzoek ethiekonderwijs	19
4.3	Conclusie	20
5.	Empirisch onderzoek	21
5.1	Invulling ethiekonderwijs	22
	Eindtermen Nederlandse theoretische accountancyopleidingen	22
	Aanbevelingen Literatuur	22
5.2	Methodologie	23
5.3	Resultaten	24
5.4	Conclusie	28
6.	Conclusie	29
7.	Discussie	31
8.	Appendix	33
9.	Bibliografie	35

1. Introductie

De laatste jaren staat de accountancy professie steeds meer onder druk door een dalende reputatie (Rogers, Dillard, & Yuthas, 2005). Boekhoudschandalen, zoals Enron en Worldcom, hebben ervoor gezorgd dat het publiek vertrouwen in accountants en de accountancy professie is gedaald (Moore, Tetlock, Tanlu, & Bazerman, 2006). Door financiële jaarverslaggeving die materiële fouten bevatten goed te keuren, hebben accountants in strijd met de accountancystandaarden gehandeld (Metzger, 2004). Terwijl accountants juist de verantwoordelijkheid hebben de efficiëntie van de kapitaalmarkt te waarborgen door onafhankelijke en onbevooroordeelde verklaringen uit te brengen (Saat, Porter, & Woodbine, 2012).

Voor een efficiënte kapitaalmarkt moeten accountants ethisch handelen, aangezien dit betrouwbaarheid impliceert (Alleyne & Weekes-Marshall, 2014). De belangrijke rol van ethiek binnen de accountancy wordt benadrukt door de betrokkenheid van de accountants bij boekhoudschandalen (Guffey & McCartney, 2008). Deze gebeurtenissen ontstaan volgens academici door slechte ethische keuzes van accountants die leiden tot fouten in de opstelling en de controle van de financiële jaarverslagen (Fleming, Romanus, & Lightner, 2009) (Jennings, 2004) (Clarke, Dean, & Oliver, 2003). Dit onethische gedrag veroorzaakt financiële problemen voor investeerders en andere partijen, waardoor het van negatieve invloed is op het publiek vertrouwen (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007). Sinds de jaren tachtig verslechteren de waarden van accountants waardoor de vraag naar ethische professionals stijgt (Zeff, 2003). Het gaat hier om accountants die het maatschappelijk belang dienen en objectief zijn in het verschaffen van betrouwbare informatie (Metzger, 2004). Om het publiek vertrouwen, dat van groot belang is voor de professie (Ponemon & Glazer, 1990), te behouden bestaat de noodzaak tot ethisch handelende accountants. Voor het bewerkstelligen van dit blijkt een 'rules-based' benadering niet te werken. Ondanks de nieuwe gedragsregels wordt het onethisch handelen van accountants niet voorkomen (Jennings, 2004). Vele wetenschappers en de professie zelf beweren dat de oplossing voor de noodzaak tot ethische accountants in het onderwijs ligt (IAESB, 2006) (Guffey & McCartney, 2008) (Jennings, 2004) (Low, Davey, & Hooper, 2008).

Volgens Guffey en McCarney (2008) moet, om ethische accountants voort te brengen, het onderwijs meer ethisch handelende afgestudeerde accountancy studenten afleveren. Dit houdt in dat de studenten met hun moreel redenering vraagstukken binnen de professie kunnen en zullen beoordelen in het belang van de maatschappij. Morele redenering indiceert het vermogen tot het maken van

ethische beslissingen en van ethisch handelen dat daarmee de maatstaaf geeft voor het al dan niet ethisch handelen. Het opleiden van studenten tot ethisch handelende accountants is effectiever dan het trainen van accountants in ethisch handelen. In een zo vroeg mogelijk stadium van de accountantsopleiding moeten studenten al bewust worden gemaakt van de relevantie van betrouwbare jaarverslaggeving (Elias, 2006). Dit kan bereikt worden door alleen al meer nadruk te leggen op ethisch handelen in de opleiding (O'Leary & Cotter, 2000). Uit empirische onderzoeken blijkt dat accountancy studenten minder ethisch handelen dan studenten van andere vakgebieden (Bailey, Scott, & Thoma, 2010). Bovendien, beoordelen accountancy studenten een situatie minder snel als onethisch dan accountancy professionals (Rogers & Smith, 2001). De opleidingsinstellingen en de accountancy opleiders moeten meer prioriteit geven aan ethische en dus betrouwbare besluitvorming (Pierce & Sweeney, 2010). Maar in hoeverre zal dit invloed hebben op het publiek vertrouwen, dat gewaarborgd moet worden? De centrale hoofdvraag die hieruit voortvloeit is als volgt:

Hoe kan het ethisch handelen van accountancy studenten een oplossing geven voor de daling van het publiek vertrouwen in de accountancy professie?

De deelvragen die hierbij aan de orde komen zijn:

1. In hoeverre wordt het publiek vertrouwen in de accountancy professie beïnvloed door het ethisch handelen van accountants?
2. Tot op welke hoogte geeft het ethisch handelen van accountancy studenten een oplossing voor de noodzaak tot ethisch handelende accountants?
3. In hoeverre dragen de Nederlandse accountancyopleidingen bij aan het afleveren van ethische accountancy studenten?

De antwoorden op deze vragen zullen meer inzicht geven in de problematiek rondom het ethisch handelen van accountants. Allereerst moet worden bepaald wat er precies wordt verstaan onder ethisch handelen binnen het vakgebied. De definitie die hieruit volgt zal verder gebruikt worden voor het beantwoorden van bovengenoemde deelvragen. Vervolgens wordt bepaald of het niveau van ethisch handelen door accountants van belang is voor hoe de samenleving tegen het vakgebied aankijkt. Zoals hierboven al naar voren komt doet een laag publiekelijk vertrouwen in accountants en de accountancy kantoren de professie geen goed. Dit probleem zou vermindert of opgelost kunnen worden door het moreel redeneringsvermogen van met name accountancy studenten te verhogen in de accountantsopleidingen. Tot slot wordt middels een empirisch onderzoek onderzocht of de Nederlandse theoretische bachelor accountantsopleidingen al voldoende bijdragen aan het opleiden van ethische accountants.

De uitkomsten van dit onderzoek zullen voor twee verschillende partijen van belang zijn. Ten eerste voor de opleiders van accountancy. Om te kunnen reageren op de publieke vraag naar meer ethisch bewustzijn wordt educatie hierover als een goede oplossing gezien (IAESB, 2006). Indien studenten binnen hun opleiding bewust gemaakt worden van morele problemen wordt hierdoor hun moreel redeneringsvermogen sterk beïnvloed (Rest, 1986). Dit onderzoek zet uiteen of het accountancy onderwijs in Nederland theoretisch gezien nog meer kan en moet bijdragen aan de hoogte van het moreel redeneringsvermogen van hun studenten. Daarnaast wijst recent onderzoek uit dat het ethische gedrag van de afgestudeerde accountants invloed heeft op de reputatie van accountancy opleidingsprogramma's (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017). Ten tweede is dit onderzoek van belang voor accountancy kantoren. Naast het onderwijs, heeft het lage publiek vertrouwen in accountants invloed op het aanbod van ethische professionals. Studenten zien de accountancy professie als een beroep dat men puur kiest uit eigenbelang (Hambly, 2010). De perceptie kan studenten - die voor een vakgebied kiezen dat een maatschappelijk belang draagt - ontmoedigen accountant te worden. Dit wordt bevestigd door meerdere onderzoeken waaruit blijkt dat het beeld, dat studenten hebben over een vakgebied, sterk hun keuze beïnvloedt voor het kiezen van een professie (Byrne & Willis, 2005), (Ferreira & Santoso, 2008), (Marriott & Marriott, 2010). Bovendien is interessant voor de Nederlandse accountancy kantoren om te weten in hoeverre de afgestudeerde accountancy studenten onderwijs hebben gehad. Kortom, het doen van onderzoek naar de mate van implementatie van ethiekonderwijs in de accountantsopleidingen, is relevant voor zowel accountantsopleidingen als voor de accountancy kantoren.

Deze paper is verder als volgt ingedeeld. Allereerst is met behulp van het theoretisch kader uiteengezet wat ethisch handelen inhoudt en hoe dit in relatie staat tot accountancy studenten. Deze theorie is verder gebruikt in de beantwoording van de drie deelvragen. De laatste deelvraag gaat in op de het empirisch onderzoek. Tenslotte is de gehele conclusie benoemd en zijn in de discussie de beperkingen van dit onderzoek genoemd en zijn aanbevelingen gegeven voor verder onderzoek.

2. Theoretisch Kader

Voordat er een definitie gegeven kan worden van een ethisch handelende accountant, worden middels het theoretisch kader eerst een aantal belangrijke onderdelen toegelicht. Het eerste onderwerp is ethisch handelen in het algemeen. Hierin wordt uitgelegd hoe iemand tot een ethische besluitvorming of een ethische handeling komt en welke factoren daarbij een rol spelen. In het tweede thema wordt nader in gegaan op het ethisch handelen van de accountant. Waarom het van belang is dat accountants ethisch handelen en indien niet, waar het probleem ligt.

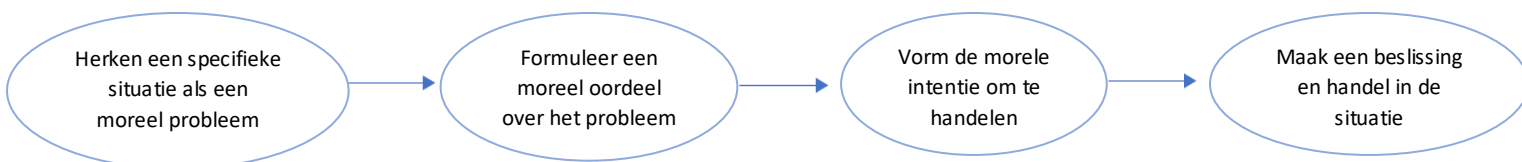
2.1 Ethisch handelen in het algemeen

De vraag wanneer iemand ethisch handelt, wordt door Christensen, Cote en Lathem (2016) als de meest kritische vraag gezien als het gaat om ethiek binnen de accountancy. Voordat deze vraag beantwoord zal worden, zijn eerst een aantal definities gegeven van veelgebruikte begrippen in dit paper. Vervolgens zijn de factoren besproken die bepalen wanneer een individu ethisch gaat handelen.

De begrippen - Om tot ethisch handelen te komen moet er eerst een moreel probleem bestaan. Een moreel probleem doet zich voor wanneer handelingen of beslissingen van een persoon consequenties zullen hebben voor anderen (Guffey & McCartney, 2008). Deze definitie geeft een vrij brede opvatting van het begrip moreel probleem, waardoor vele beslissingen als morele beslissingen kunnen worden gezien. De 'moral agent', oftewel de morele kiezer, is degene die de morele beslissing maakt in een situatie waar een moreel probleem speelt. Deze morele beslissing bepaalt hoe hijzelf handelt. Hierbij kan het zijn dat deze morele kiezer het morele probleem niet altijd herkent (Jones, 1991). Om van ethische besluitvorming en ethisch handelen te kunnen spreken moet de morele kiezer wel eerst het morele probleem herkennen (Pierce & Sweeney, 2010). Of de beslissing die de morele kiezer uiteindelijk neemt ethisch is wordt bepaald aan de hand van de grenzen van wat publiekelijk moreel acceptabel wordt gevonden en wat wettelijk aanvaardbaar is (Jones, 1991).

De factoren - Het al dan niet ethisch handelen van een individu is het resultaat van een aantal factoren die uiteen gezet worden door het vier componenten model (FCM) van Rest (1986). Het FCM is een veelgebruikt model op het gebied van ethische educatie binnen accountancy (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017). Het model begint bij het herkennen van het moreel probleem door de morele kiezer. Daarvoor dient deze morele kiezer te beseffen dat zijn beslissing of handeling invloed heeft op anderen. En de persoon in kwestie moet een keuze en een eigen wil hebben (Jones, 1991). De tweede stap in het FCM is dat de morele kiezer een moreel oordeel moet maken ('moral judgement'). Het

moreel kunnen oordelen is het vermogen te oordelen of een bepaald handelen ethisch juist is (Pierce & Sweeney, 2010). De derde stap is het vormen van zijn morele intentie ('moral intention'). Morele intentie bestaat uit de morele waarden waar een individu de meeste waarde aan hecht. Tenslotte bij de vierde stap, vindt de ethische handeling ('moral action') plaats.



Vele onderzoekers gaan alleen in op het morele oordeel en de morele intentie, omdat dit de meest leidende elementen zijn voor moreel gedrag (Pierce & Sweeney, 2010) (Guffey & McCartney, 2008) (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017). Uit eerdere onderzoeken blijkt dat de morele intentie niet altijd aansluit bij het morele oordeel (Christensen, Cote, & Latham, 2016). Het beschikken van de kennis van wat ethisch is, blijkt niet voldoende te zijn om uiteindelijk ethisch te handelen. Men moet daarbij de intentie hebben ook ethisch te handelen. Dit wil zeggen dat iemand onethisch kan handelen terwijl hij wel bewust is van zijn onethische gedrag. De morele kiezer ziet dan af van het 'juiste doen' door bijvoorbeeld het eigenbelang voorop te stellen (Guffey & McCartney, 2008).

Morele intensiteit ook van invloed - Jones (1991) beweert dat het FCM model niet compleet is. Het ethisch handelen zou namelijk tevens afhankelijk zijn van de soort situatie. Morele intensiteit, de 'karakteristieken van het morele probleem', spelen een grote rol in of iemand ethisch zal handelen. Het verantwoordelijkheidsgevoel per persoon en de sociale druk op die persoon bepalen onder andere de hoogte van de morele intensiteit voor de morele kiezer. Een hogere morele intensiteit resulteert in een hogere morele intentie om ethisch te handelen. Zo stijgt de morele intentie indien het om een groter belang gaat (Guffey & McCartney, 2008).

Moreel redeneringsvermogen centraal - De definitie van het moreel redeneringsvermogen is de kennis die iemand heeft om tot een moreel oordeel te komen en een morele intentie te vormen (Fleming, Romanus, & Lightner, 2009). Vele onderzoeken wijzen uit dat er een relatie bestaat tussen het niveau van het moreel redeneringsvermogen van een persoon en het gedrag van deze persoon. Daarnaast is aangetoond dat het "professionele prestatiegedrag" positief beïnvloed wordt door de niveauhoogte van het moreel redeneringsvermogen. (Ryan, 2001, p. 236). Het moreel redeneringsvermogen van iemand kan dus gebruikt worden als maatstaaf om te bepalen of iemand eerder ethisch of onethisch zal handelen.

Kortom, ethisch handelen samen met ethische besluitvorming is het resultaat van een morele beslissing van de morele kiezer bij een moreel probleem. Deze beslissing wordt gevormd door zijn morele redenering, die het morele oordeel en de morele intentie omvat. Het moreel redeneringsvermogen wordt in dit onderzoek als maatstaf genomen om te bepalen of iemand ethisch zal handelen. Voordat iemand ethisch handelt, moet deze morele kiezer weten hoe hij moet handelen bij een moreel probleem en moet hij de intentie hebben ethisch te handelen.

2.2 Accountants en ethiek

Betrouwbare informatie over de condities van beursgenoteerde bedrijven is noodzakelijk voor het waarborgen van een efficiënte kapitaalmarkt (Moore, Tetlock, Tanlu, & Bazerman, 2006). Deze informatie, de financiële jaarverslagen, worden gecontroleerd en goedgekeurd door accountants. De verklaring die de accountant over die financiële jaarverslagen uitbrengt dient onafhankelijk en onbevooroordeeld te zijn (Saat, Porter, & Woodbine, 2012). De gebruikers van de jaarverslagen baseren namelijk hun economische beslissingen op de financiële jaarverslagen, die ze vertrouwen wegens de verklaring van de accountant (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017).

Gedragcodes niet voldoende – Low, Davey, en Hooper (2008) zijn van mening dat het maatschappelijke vertrouwen in de betrouwbaarheid van de diensten van de accountants verzekerd moet worden door richtlijnen en standaarden op te stellen. Na een reeks schandalen die begon in 2001 met Enron, werd middels wetgeving meer druk uitgeoefend op de accountants om ethisch te handelen (Turner, 2006). Zoals de Sarbanes-Oxley wet (SOX) uit 2002 binnen de Verenigde Staten, die volgens Brown, Stocks en Wilder (2007) is opgesteld om het publiek vertrouwen in de professie en in de financiële verslaggeving te verbeteren. Niet alleen in de Verenigde Staten, maar ook in Europa zijn er boekhoudfraudes gepleegd, zoals Ahold in Nederland of Parmalat in Italië. De Nederlandse wetgever heeft de accountantscontroles aangescherpt middels een verplichte roulatie van accountants binnen elke acht jaar.¹ De 'Ethische Gedragscode voor Professionele Accountants' van de *International Ethics Standards Board for Accountants* stelt de ethische eisen vast waaraan professionele accountants tijdens hun werk aan moeten voldoen (IESBA, 2010). Maar de (hervormde) ethische gedragsregels van de financiële verslaggeving blijken niet voldoende te werken (Low, Davey, & Hooper, 2008). Volgens Clarke, Dean en Oliver (2003) heeft de verscherping van de gedragsregels er juist voor gezorgd dat er meer geschillen ontstonden. Deze (hervormde) regels zijn vaak niet toereikend genoeg en incompleet, omdat op niet alle complexe economische activiteiten kan worden geanticipeerd (Istrate, 2012). Met

¹ *Kamerstukken I 2015/16, 34198 nr. A, p. 31*

name voor de situaties waarin een moreel oordeel wordt vereist, zijn geen abstracte oplossingen voorhanden (Thorne, 2000). Het alleen moeten toepassen van de regels is niet voldoende om de ethische cultuur te kunnen waarborgen in de accountancy wereld. Het professionele oordeel van de accountant moet verder gaan, waarbij hij via zijn eigen morele redenering tot een ethisch oordeel komt hetgeen de maatschappij van een professionele accountant ook verwacht (Bailey, Scott, & Thoma, 2010). Een professioneel oordeel van een accountant wordt immers niet alleen beïnvloed door zijn technische kwaliteiten, maar ook door zijn non-technische, morele vaardigheden (Martinov-Bennie & Pflugrath, 2009).

Publiek belang vs. Eigenbelang - Een accountant krijgt met situaties te maken waarin hij het publiek belang moet overwegen tegenover zijn eigenbelang. Het eigenbelang omvat het beschermen van de belangen van de onderneming waarvoor de accountant werkt en de belangen van de accountant zelf. Het publiek belang is het beschermen van de belangen van de gebruikers van de financiële jaarverslagen (Parker, 1994). Jackling, Cooper, Leung en Dellaportas (2007) hebben onderzoek gedaan naar de percepties van professionele accountancy instellingen over onder andere oorzaken van ethische fouten. Deze instellingen zijn van mening dat de meest voorkomende ethische problemen die accountants tegenkomen het conflict is tussen het eigen belang en het publiek belang. Wat van belang voor de professie is, is niet per definitie voordelig voor het algemeen belang.

Moreel redeneringsvermogen moet verhoogd worden - Ethisch handelende 'professionals' moeten zoveel mogelijk behouden en gevormd worden binnen de accountancy professie (Guffey & McCartney, 2008) (O'Leary & Pangamanan, 2007). De definitie van een professional is iemand die cliënten vanuit zijn beroep zijn vakkennis weet aan te bieden. Een professional bezit speciale kennis en vaardigheden en bepaalde persoonlijke essentiële kwaliteiten (Poon & Fatt, 1995). Het besef dat men een professional is in zijn beroep, is de eerste stap in het denkproces van Metzger (2004) om een ethisch handelend accountant te worden. Hier wordt verder met het viercomponenten model (FCM) van Rest (1986) uitgelegd hoe een accountant tot ethisch handelen aankomt. Allereerst dient het morele probleem geïdentificeerd te worden. Volgens Bebeau, Rest en Yamoer (1985) is het probleem binnen de accountancy echter dat morele problemen vaak verborgen zijn. Daarnaast kan het een rol spelen dat de handeling van de accountant niet een direct zichtbaar effect veroorzaakt. In een situatie waarin de ethische besluitvorming of ethische handeling pas in de toekomst effect zal hebben, zal de morele intensiteit lager zijn en daarmee ook de intentie om ethisch te handelen zal dalen (Jones, 1991). Om ethisch te kunnen denken moeten accountants vervolgens significante intellectuele capaciteiten en specifieke vaardigheden hebben waarmee zij hun morele oordeel kunnen vormen (Poon & Fatt,

1995). Volgens Thorne (2000) moet een accountant naast het vermogen moreel te kunnen oordelen ook de eigen wil, de morele motivatie, hebben om ethisch te handelen. Zoals uit het eerste onderdeel van het theoretisch kader blijkt omvat het moreel redeneringsvermogen zowel het morele oordeel als de morele motivatie. Om de juiste ethische afweging te maken moet een accountant zijn moreel redeneringsvermogen gebruiken. Vooral binnen 'earnings management', waarbij er middels de waardering van de opbrengsten en kosten de winst wordt beïnvloed, doen zich steeds vaker morele problemen voor (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007). Een specifiek voorbeeld hiervan is het waarderen van kosten. Kosten moeten gewaardeerd worden zodra het waarschijnlijk is dat ze zullen ontstaan. Het later inboeken van kosten, waardoor deze post pas een boekjaar later wordt geboekt, kan in het belang zijn van de onderneming omdat het een hogere winst oplevert in het eerste boekjaar. Maar dit staat in contrast met het belang van de gebruikers van het jaarverslag. De interpretatie van de waarschijnlijkheid dat kosten ontstaan wordt middels de morele redenering gedaan (Turner, 2006). Accountants met een hoger moreel redeneringsvermogen zullen hun boekhouding eerder op hun eigen inzicht uitvoeren dan door technische richtlijnen laten leiden (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007).

Boekhoudschandalen die door ethische fouten van accountants plaatsvinden, benadrukken het belang van ethisch handelen door professionals binnen de professie. Ethische gedragscodes zijn hiervoor niet toereikend, aangezien accountants bij een moreel probleem vaak hun eigen oordeel moeten vellen. Accountants dienen uiteindelijk een toereikend moreel redeneringsvermogen te hebben om het publiek belang tegen het eigen belang af te wegen bij een moreel probleem.

3. Publiek vertrouwen in ethisch handelende accountants

Sinds het begin van de 21^e eeuw wordt door recente boekhoudschandalen, zoals Enron (2001) en WorldCom (2002) nieuwe aandacht gevestigd op ethische kwesties binnen de accountancy professie. Het publiek vertrouwen in de accountancy daalt doordat boekhoudschandalen, als gevolg van fouten in de beoordeling van accountants, verschillende negatieve gevolgen hebben voor de maatschappij. Een van de grootste oorzaken voor de daling van het publiek vertrouwen was het failliet gaan van één van de 'Big 5', het publiek accountancykantoor Arthur Andersen, met een verlies van 85.000 banen wereldwijd (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007). Door vermindering van het vertrouwen in de verantwoording van een accountant over jaarrekeningen wordt de beroepseer van de accountant zwaar op de proef gesteld (NBA, 2015). Terwijl het voor de efficiëntie van de kapitaalmarkt van groot belang is dat de gebruikers van de financiële jaarverslagen geen enkele twijfels hebben over de betrouwbaarheid daarvan dat verzekerd wordt door accountants. Daarom luidt de eerste deelvraag als volgt:

In hoeverre wordt het publiek vertrouwen in de accountancy professie beïnvloed door het ethisch handelen van accountants?

Het maatschappelijke beeld van de accountancy professie, dat bestaat uit verschillende publieke percepties over accountants, vormt het publiek vertrouwen (Felton, Dimnik, & Bay, 2008). De perceptie over ethisch handelende accountants kan noodzakelijk zijn voor het behouden van de publiek vertrouwen. Of het publiek vertrouwen in de accountancy professie beïnvloed wordt door het ethisch handelen van accountants, wordt beantwoord door de publieke perceptie over ethische accountants. Toch zijn er nog maar weinig onderzoeken die specifiek de publieke perceptie over het ethische handelen van accountants onderzoeken. Met name ligt een focus op het beeld van de accountancy professie dat studenten hebben (Caglio & Cameran, 2017). Voor de beantwoording van de eerste deelvraag wordt eerst ingegaan op hoe de boekhoudschandalen invloed hebben op het publiek vertrouwen en het belang van het publiek vertrouwen in de accountancy professie. Vervolgens wordt de publieke perceptie over het ethisch handelen van accountants uiteen gezet door middel van empirische onderzoeken uit voorgaande literatuur. Volgens Clarke, Dean en Oliver (2003) vindt het onethische gedrag vooral plaats door externe accountants, de auditors. In de beantwoording van de eerste deelvraag is alleen uitgegaan van deze externe accountants.

3.1 Belang van het publiek vertrouwen

Schandalen - Investeerders, crediteuren, consumenten, politici en werknemers vertrouwen op de verklaring die een accountant afgeeft over financiële jaarverslagen. Dit vertrouwen wordt gezien als een van de meest cruciale factoren in de financiële markt (Metzger, 2004). Volgens Turner (2006) zijn de betrouwbare en onafhankelijke verklaringen van accountants, de zekerheid die investeerders eisen om in de markt te blijven. Ponemon (1992, p. 255), dat met zijn werk 'Ethical Reasoning and Selection-Socialization in Accounting' in de accounting ethiek het meest geciteerde werk is geworden, beweert zelfs dat een tekort aan publiek vertrouwen zelfs "het verdwijnen van de professie" tot gevolg kan hebben. Boekhoudschandalen, zoals het faillissement van Enron en zijn accountant Arthur Andersen (Moore, Tetlock, Tanlu, & Bazerman, 2006), tasten het publiek vertrouwen aan (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007). De accountants hebben immers de fraudegevoelige financiële jaarverslagen van de betreffende ondernemingen opgesteld en gecontroleerd (Low, Davey, & Hooper, 2008). Ze houden informatie achter, geven onjuist advies, verbergen transacties of kijken simpelweg een andere kant op (Low, Davey, & Hooper, 2008). Deze accountancy schandalen, met soms zelfs het failliet gaan van de gecontroleerde onderneming als gevolg, veroorzaken financiële problemen voor investeerders, werknemers en de maatschappij en ook het publiek dat niet direct betrokken is bij de betroffen onderneming (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007). Daarmee daalt het publiek vertrouwen in het systeem van financiële verslaggeving en in de accountancy professie (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017).

Verwachtingen - Al decennia lang bestaat een kloof tussen de verwachtingen van het publiek en van de accountants zelf. Het publiek denkt dat de taak van auditors is om elke vorm van fraude te constateren en direct aan het licht te brengen (Brown, Stocks, & Wilder, 2007). De auditors weerleggen dit, door te beweren dat hun verantwoordelijk niet verder reikt dan het verzekeren van een onafhankelijke en onbevooroordeelde verklaring (Brewster, 2003). Uiteindelijk is het de verantwoordelijkheid van de accountant niet het dienen van een individuele opdrachtgever, maar het handelen naar het maatschappelijk belang (IESBA, 2010). Dit publiek belang is het collectieve welzijn van alle mensen en instituties die op het werk van professionele accountants vertrouwen (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007). De meeste ethisch fouten van de accountants worden gemaakt door het publiek belang niet voorop te stellen (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007).

3.2 Perceptie ethisch handelende accountants

Ethisch handelen - Uit het theoretisch kader blijkt dat accountants morele problemen tegenkomen waarin zij de keuze moeten maken of zij zullen handelen naar hun eigen belang of dat zij zullen handelen naar het maatschappelijk belang (Johns & Strand, 2000). Deze beslissing maken zij op basis van hun moreel redeneringsvermogen. Over het algemeen is het hebben van een hoger moreel redeneringsvermogen bij accountants een indicatie voor het hechten aan hogere ethische waarden door deze accountants (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007). Accountants met een relatief hoge morele redenering zullen eerder aan de onafhankelijkheidsregels van de auditor voldoen en eerder misleidende financiële jaarverslagen ontdekken (Ryan, 2001). Uit het onderzoek van Ponemon (1993) blijkt namelijk dat accountants met een hogere morele redenering ethisch correctere beoordelingen maken over het audit risico en over mogelijke materiële accountancy fouten. Bovendien, zijn zij resistenter tegen de druk die een klant kan uitoefenen en tegen andere economische prikkels van buitenaf (Bernardi, Massey, Thorne, & Downey, 2002). En het meest belangrijk: zij handelen minder snel uit eigenbelang (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007).

Belang maatschappelijke perceptie - Het is echter niet alleen noodzakelijk dat accountants ethisch handelen maar het is ook volstrekt nodig dat het publiek ziet dat zij zo handelen (Felton, Dimnik, & Bay, 2008) (Caglio & Cameran, 2017). Het publieke beeld dat accountants handelen als ethische professionals heeft invloed op het imago van accountants (Carnegie & Napier, 2010). De maatschappij verwacht dat accountants betrouwbare persoonlijke kwaliteiten en waarden bezitten, waaronder ethiek en integriteit, die sociaal georiënteerd zijn (Poon & Fatt, 1995). Binnen de ethische gedragscodes moeten zij handelen met “objectiviteit, onafhankelijkheid en integriteit” (Kirk, 2005). Uit meerdere onderzoeken blijkt dat de perceptie die de maatschappij heeft van de accountants van groot belang is voor het kunnen vervullen van hun functie in de economie nu en in de toekomst (Caglio & Cameran, 2017) (Carnegie & Napier, 2010) (Brewster, 2003). Allereerst blijkt dat de carrière keuze van studenten beïnvloed wordt door de publieke perceptie over accountants (Brown, Stocks, & Wilder, 2007). De slechte reputatie van accountancy kantoren kan er toe leiden dat kwalitatieve top studenten afstappen van het idee om accountant te worden. Daarnaast worden de prestaties van beginnende accountants positief beïnvloed door het beeld dat zij hebben van de professie (Elias, 2006). Tot slot, is een positieve perceptie over de accountant belangrijk om het publiek vertrouwen te herwinnen en te behouden (Kirk, 2005). Ook Brown, Stocks en Wilder (2007) denken daar zo over. Zij noemen het ‘essentieel’ voor de professie dat accountants de juiste indruk geven. Het beeld dat de maatschappij heeft van accountants is van sterke invloed op de internationale kapitaalmarkt. De publieke perceptie

beïnvloedt ten eerste de betrouwbaarheid van de auditor, en daarmee ook de opbrengsten van het kantoor. Ten tweede, wordt de waarde van de gecontroleerde onderneming positief beïnvloed door de kwaliteit van de auditor. Maar, vice versa heeft de kapitaalmarkt sterke invloed op de reputatie van de professie. In slechte tijden, wanneer er grote schommelingen in de financiële markt plaatsvinden of schandalen aan het licht komen, kan de accountancy reputatie ineens instorten (Turner, 2006). Boekhoudschandalen dragen hier extra aan bij, omdat auditors toch een goedkeurende verklaring hebben afgegeven over cijfers die uiteindelijk “de toets van gezond verstand en redelijkheid niet hebben doorstaan” (Turner, 2006, p. 385).

[Empirische onderzoeken](#) - Brown et al. (2007) hebben onderzoek gedaan naar de percepties van de maatschappij naar het representatief ethische gedrag van accountants. Dit is het gedrag van ethisch handelende accountants volgens opgestelde voorschriften en regels die mede voldoen aan de publieke verwachtingen. Hieruit blijkt onder andere dat het publiek met minder financiële kennis het representatieve ethische gedrag van accountants hoger inschat dan de publieke groep met meer kennis over de financiële markt. De waardering van de eerste groep is even hoog als de waarde die accountants zelf geven aan hun gedrag. Dit laat zien dat mensen die meer gebruik maken van financiële jaarverslagen sceptischer zijn over de handelwijze van een accountant. Daarmee suggereren Brown et al. (2007) dat deze laatste publieke groep minder vertrouwen heeft in de financiële jaarverslagen dan het gros van het publiek. Ook blijkt dat accountants zelf een positievere perceptie hebben over het ethische gedrag van hun collega accountants (Caglio & Cameran, 2017). Caglio en Cameran (2017) hebben onderzoek gedaan naar de perceptie over het ethisch gedrag van accountants onder het publiek geboren tussen 1980 en 1990. Caglio en Cameran verdelen het ethisch gedrag onder in vier verschillende kenmerken: geloofwaardig, discreet, conform de wet handelend en ‘incorrupt’ (integer). Het blijkt deze respondenten van mening zijn dat accountants geloofwaardig en discreet zijn en conform de wet handelen. Maar, deze generatie beoordeelt accountants niet als integer. Caglio en Cameran beweren dat dit komt door de boekhoudschandalen van de afgelopen eeuw. Over het algemeen worden accountants niet als onethisch gezien, maar de onderzoekers kunnen anderzijds niet vaststellen dat accountants als ethisch gezien worden. Uiteindelijk had maar 12% van de respondenten de perceptie dat accountants ethisch zijn en daarnaast betwijfelen zij de hoogte van de ethische waardes van de jonge generatie. Felton, Dimnik en Bay (2008) hebben onderzoek gedaan naar de perceptie van het ethisch handelen van accountants in Amerikaanse films tot 2000. Hieruit blijkt dat accountants vaker onethisch worden afgespiegeld waarmee de aanbeveling wordt gegeven aan deze accountants zich meer te focussen op hun ethische waardes, om hun imago hiermee te verbeteren.

3.3 Conclusie

Het publiek vertrouwen in accountants en de professie is van groot belang voor de rol van accountants in de economie. Het bevordert niet alleen de kapitaalmarkt, maar trekt ook top accountancy aan en is daarmee essentieel voor het bestaan van de accountancy professie (Brown, Stocks, & Wilder, 2007). Het publiek vertrouwen in deze professie moet behouden worden door de reputatie van accountants in stand te houden. Maar het imago van accountants daalt door boekhoudschandalen, die mede veroorzaakt worden door het onethisch gedrag van accountants (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017). Hierdoor vormt het publiek de perceptie dat accountants niet altijd integer handelen (Caglio & Cameran, 2017). Bovendien beoordelen de gebruikers van financiële jaarverslagen, die van groter belang zijn voor het voortbestaan van de professie, accountants als minder ethisch (Brown, Stocks, & Wilder, 2007). Men kan dus vaststellen dat het ethisch handelen van de accountant, dat daarmee instaat voor het maatschappelijk economisch welzijn, van belang is voor het gemeenschappelijk beeld van de accountant. Ethische gedrag van accountants moet dus zoveel mogelijk gewaarborgd worden om boekhoudschandalen te voorkomen en daarmee het publiek vertrouwen hoog te houden.

4. Ethisch handelende accountancy studenten

Het publiek vertrouwen in de accountancy professie is van groot belang voor het voortbestaan van het vakgebied en moet beschermt worden. Accountancy professionals kunnen dit vertrouwen waarborgen door ethisch te handelen. Gedragscodes binnen de professie blijken niet voldoende te werken om boekhoudschandalen door ethische fouten van accountants te voorkomen, waardoor er naar een andere oplossing gezocht moet worden voor dit probleem. Velen beweren dat de juiste uitkomst bij de accountancy studenten ligt, waarbij het accounting onderwijs wordt beschouwd als een mogelijke oplossing om de ethische crisis rondom het beroep aan te pakken. Daarom wordt als tweede deelvraag gesteld:

Tot op welke hoogte geeft het ethisch handelen van accountancy studenten een oplossing voor de noodzaak tot ethisch handelende accountants?

Het antwoord op deze vraag geeft een mogelijke oplossing voor de noodzaak tot ethisch handelende accountants. Indien accountancy studenten voldoende opgeleid worden tot een ethische accountant, kan daarmee aangetoond dat ethiek educatie onvermijdelijk is. Het is de taak van de opleidingsinstellingen om deze verantwoordelijkheid op zich te nemen voor het opleiden van ethische accountants.

4.1 Ethische accountancy studenten

Accountancy studenten ethisch? - Het werven van accountancy studenten met de beste opleiding en met top resultaten is altijd een van de prioriteiten van de accountancy professie geweest (Garner & Dombrowski, 1997). Door de boekhoudschandalen wordt meer de nadruk gelegd op het ethisch bewustzijn en het ethisch handelen van de accountants. De behoefte van de professie naar ethisch handelende accountants moet aangevuld worden door ethisch handelende accountancy studenten aan te trekken. Ethisch afgestudeerde accountants, die zullen handelen naar het publiek belang bij een moreel accountancy probleem, zullen eerder als een ethische accountant handelen (Guffey & McCartney, 2008). Daarnaast kijken de accountancykantoren, naast de vaardigheden van een sollicitant, steeds meer naar de betrouwbaarheid van een sollicitant (Merrit, 2002). Maar, waar zijn de ethische accountancy studenten te vinden? De accountancy kantoren melden dat het steeds moeilijker wordt om afgestudeerde studenten aan te trekken die voldoende moreel ontwikkeld zijn (Fedoryshyn & Hintz, 2000). Hieruit ontstaat de noodzaak tot het opleiden van ethisch handelende accountancy studenten, dat ook uit verschillende onderzoeken blijkt.

De afgelopen decennia is al veel onderzoek gedaan onder studenten naar de vraag of de morele redenering van accountancy studenten verschilt van studenten van andere vakgebieden (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017) (Armstrong, Ketz, & Owsen, 2003) (Cohen, Pant, & Sharp, 1995) (Bailey, Scott, & Thoma, 2010). Onderzoekers verschillen in hun conclusies of accountancy studenten wel of niet minder ethisch handelen dan andere studenten. Volgens Ponemon en Glazer (1990) stijgt de morele redenering van accountancy studenten op de universiteit. Accountancy studenten behouden een betamelijke gelijke ethische redenering ten opzichte van de gemiddelde student. Maar, dit level is wel lager dan de normen die volgens Rest (1986) gelden. Volgens Eynon, Hill, Stevens en Clarke (1996) handelen beginnende accountancy studenten ethischer dan beginnende studenten in het algemeen. Echter, beweren Roger en Smith (2001) juist dat accountancy studenten in plaats van een lager, een hoger moreel redeneringsvermogen hebben dan studenten van een ander vakgebied. Uit de resultaten van hun onderzoek blijkt dat studenten die de major accountancy volgden ten opzichte van studenten die een andere major volgden, hypothetische scenario's minder snel als onethisch beoordeelden. Uit het onderzoek van Bailey, Scott en Thoma (2010) blijkt dat het merendeel van de onderzoeken die naar dit vraagstuk gedaan zijn tot 2007 beweert dat accountancy studenten minder ethisch handelen dan studenten van andere vakgebieden. Afgestudeerden accountants hebben over het algemeen een lager level van morele redenering dan afgestudeerde studenten binnen andere vakgebieden. Daarnaast zijn er onderzoekers die het ethisch handelen tussen accountancy studenten en accountancy professionals hebben geanalyseerd. Cole en Smith (1995), hebben aan accountancy studenten en accountancy professionals een hypothetisch moreel probleem voorgelegd. De respondenten werden gevraagd ten eerste over hoe een accountant zou handelen en ten tweede wat een ethische actie zou zijn. De antwoorden op beide vragen waren significant minder ethisch van de studenten dan van de accountants. Dit blijkt ook uit het onderzoek van Cohen, Pant en Sharp (1995) waarin is aangetoond dat Canadese accountancy studenten, in vergelijking met accountancy professionals, minder snel een situatie als onethisch zullen beoordelen. Het tekort van ethische accountancy studenten vloeit dus onder andere voort uit het probleem dat accountancy studenten bij voorbaat minder ethisch zijn dan accountancy professionals dienen te zijn.

Studenten als oplossing - Aanhangers van "cognitieve-ontwikkelingstheorie" beweren dat de oplossing van het tekort aan ethisch handelende accountancy studenten in het accountancy onderwijs ligt, ondanks het feit dat accountancy studenten minder ethisch zijn dan de gemiddelde student en de accountancy professionals (IAESB, 2006) (Guffey & McCartney, 2008) (Jennings, 2004) (Low, Davey, & Hooper, 2008) (Abdolmohammadi & Reeves, 2000) (Dellaportas, 2006) (Armstrong, Ketz, & Owsen,

2003). Deze theorie beweert dat meer nadruk op het ethisch denken in de accountancy educatie ervoor zorgt dat accountancy studenten hun moreel redeneringsvermogen beter ontwikkelde en daarna in hun professie uiteindelijk ethischer zullen gaan handelen (Bernardi, Massey, Thorne, & Downey, 2002). Ethiek kan ook buiten de accountancy werkvloer onderwezen worden (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007) en het is effectiever om accountancy studenten moreel redeneringsvermogen te verhogen dan dat van al opgeleide accountants (Elias, 2006). Armstrong, Ketz en Owsen (2003) beweren dat de opleiders de pijlers zijn voor het ethisch handelen van accountants. Ook Pierce en Sweeney (2010) zijn van mening dat het onderwijs meer prioriteit moet geven aan ethisch handelen. Ze gaan zelfs zo ver dat ze van mening zijn dat de ethische besluitvorming van studenten negatief wordt beïnvloed door bedrijfskundige en economische opleidingen. De accountancy kantoren, de overheid en de opleidingsinstellingen delen allen de mening dat ethiekonderwijs een oplossing biedt voor meer ethisch handelende accountants (Brewster, 2003) (Ponemon L. A., 1993). In het onderzoek van Jackling et al. (2007), zijn professionele accountancy instellingen, de IFAC leden, gevraagd naar hun opvattingen over de waarschijnlijkheid dat ethische problemen zich voordoen, over de factoren die aan ethische problemen bijdragen en over hun standpunt wat betreft ethiekonderwijs. Het blijkt dat deze professionele accountancy instellingen over het algemeen van mening zijn dat zij, als organisatie, een grote rol spelen en een functie hebben in de ontwikkeling van ethische professionals. En dat ethiek een vast onderdeel moet zijn van het accountancy onderwijscurriculum. Zelfs de accountancy studenten denken dat ethiek een grote rol speelt binnen de accountancy en dat er meer onderwijs in gegeven moet worden (Adkins & Radtke, 2004) (Eynon, Hill, Stevens, & Clarke, 1996).

Naast de noodzaak tot meer ethische accountants ter voorkoming van boekhoudschandalen speelt er een ander probleem. Afgestudeerde accountancystudenten komen veel uitdagingen tegen zodra ze de accountancy professie ingaan. De complexe financiële wereld zorgt niet alleen voor meer, maar ook voor ingewikkeldere ethische problemen (Christensen, Cote, & Latham, 2016) (Saemann & Crooker, 1999). Volgens Low, Davey en Hooper (2008) worden accountancy studenten niet genoeg opgeleid om in complexe situaties de juiste ethische beslissingen te kunnen maken. Het is daarom belangrijk dat het onderwijs in gaat op ethische dilemma's die toekomstige accountants kunnen tegenkomen in hun carrière, zodat studenten leren ethisch te denken en voorbereid worden ethisch te handelen (Marques & Azevedo-Pereira, 2009).

4.2 Empirisch onderzoek ethiekonderwijs

Meerdere onderzoeken hebben aangetoond dat studenten die in hun opleiding bewust gemaakt worden van het belang van ethisch handelen, al een betere morele ontwikkeling hebben wanneer ze afstuderen (Shaub, 1994). Het doel van het onderwijs moet het verhogen van de morele redenering van studenten zijn, omdat de ethische standaarden van de studenten hierdoor positief beïnvloed worden en dit in ethisch gedrag resulteert (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007). Saat, Porter en Woodbine (2012) hebben de morele ontwikkeling van Maleisische accountancy studenten gemeten, na zowel het geven van het vak ethiek en na een praktische ethische training. Tevens kregen deze studenten het morele educatie programma (MEP) van Kohlberg (1976) onderwezen en hun ethische beoordelingsvermogen was significant verbeterd. Dellaportas maakte in zijn onderzoek gebruik van het programma 'Ethical Issues in Accountancy' (EIA) van Molyneaux (2009). Ook dit ethiekonderwijs heeft een significant positief effect op de hoogte van het moreel redeneringsvermogen van een accountancy student (Dellaportas, 2006). Abdolmohammadi en Reeves (2000) spreken dit tegen door te stellen dat onderwijsethiek van een jaar maar een laag tot een gemiddeld effect heeft op het moreel redeneringsvermogen van accountancy studenten. De resultaten van hun onderzoek onderbouwen dat een programma van vier jaar pas effectief is om het moreel redeneringsvermogen te verhogen.

Elias (2006) benadert het geven van ethiekonderwijs op een andere manier door te beweren dat het moreel redeneringsvermogen van de studenten beïnvloed wordt door de hoogte van hun professionele inzet, het nastreven van de waardes binnen de professie. Aan de hand van een vragenlijst heeft Elias allereerst gevraagd wat de professionele inzet is van de respondenten, vervolgens gevraagd of de beoordeling van een bepaalde handeling ethisch is of niet en dit gaf een indicatie van het moreel redeneringsvermogen. Uit de resultaten blijkt dat studenten met een hogere professionele inzet voor het vak(gebied) een hoger moreel redeneringsvermogen tonen. Zij kenmerkten verschillende handelingen eerder als onethisch en zouden minder snel deel uit maken van onethische handelingen dan studenten met een lagere professionele inzet (Elias, 2006). Dit ligt in de lijn van de theorie van Guffey en McCartney (2008). Het beschikken van kennis over ethiek is, wil niets zeggen of men uiteindelijk wel of niet ethisch handelt. Men moet over de juiste ethische motivatie beschikken wil men ook ethisch kunnen handelen. Elias (2006) doet echter daarbij geen aanbeveling voor het onderwijs, maar voor de recruiters van de accountancy kantoren: zij moeten studenten aannemen die een positief beeld hebben van de professie door een hoge professionele inzet. Maar, de accountantsopleidingen zouden kunnen bijdragen aan deze hogere professionele inzet. De

opleiders hebben een grote impact op de studenten in het bijbrengen van de publieke taak van een accountant (Adkins & Radtke, 2004).

4.3 Conclusie

De noodzaak tot meer ethisch handelende accountants kan deels opgelost worden door ethisch handelende accountancy studenten (IAESB, 2006) (Guffey & McCartney, 2008) (Jennings, 2004) (Low, Davey, & Hooper, 2008) (Abdolmohammadi & Reeves, 2000) (Dellaportas, 2006) (Armstrong, Ketz, & Owsen, 2003). Maar, accountancy studenten zijn minder ethisch ingesteld dan accountants (Cohen, Pant, & Sharp, 1995) (Cole & Smith, 1995). Daarom moeten onderwijsinstellingen meer de focus leggen op morele complexe dilemma's uit de praktijk die aankomende accountants kunnen tegenkomen in hun professie (Low, Davey, & Hooper, 2008) (Marques & Azevedo-Pereira, 2009). Het geven van gecombineerd theoretisch en praktisch onderwijs over ethiek verhoogd de morele redenering van studenten (Saat, Porter, & Woodbine, 2012). Daarnaast zal een hogere professionele inzet van de studenten ook resulteren in een hogere motivatie om ethisch te handelen (Elias, 2006). Ethische accountancy studenten, die door middel van het juiste onderwijs een hogere morele redenering hebben in accountancy dilemma's, zullen dus sneller een moreel accountancy probleem als onethisch beschouwen en daardoor meer handelen naar de ethische waardes zoals een ethisch handelende accountancy professional dien te doen.

5. Empirisch onderzoek

Volgens de Autoriteit Financiële Markten (AFM) worden op nationaal niveau taken van de Big 4 niet goed uitgevoerd. Accountants worden voor de tuchtrechter gedaagd, de kantoren stellen beroep in tegen de beslissingen van de AFM en er volgen zware boetes en berispingen. Zo liet KPMG zich omkopen door bouwbedrijf Ballast Nedam, rekende PWC gemanipuleerde jaarrekeningen van energiebedrijf Econcern goed, faalde EY in de controle op de jaarrekening van de DSB Bank en schikte Deloitte met Zakenbank Van der Hoop (Driessen & Heijden, 2014). In 2014 merkte de Autoriteit Financiële Markten (AFM) zelfs op dat van de door haar onderzochte accountantscontroles 45% onvoldoende voldeed aan de kwaliteitseisen. Volgens de AFM is 'de kwaliteit van een wettelijke controle vooral afhankelijk van de goede beroepsuitoefening door de accountant die de controle uitvoert' (AFM, 2014, p. 43). De kenmerken van een goede beroepsuitoefening zijn onder andere professionaliteit, integriteit en onafhankelijkheid. Dit betekent dat accountants voortdurend het publiek belang boven het eigenbelang dienen te stellen (AFM, 2014). De noodzaak tot meer ethisch handelende accountants die in het publiek belang handelen is ook in Nederland hoog. Uit voorgaande literatuur blijkt dat het accountancy onderwijs een grote bijdrage levert aan accountancy studenten die afgestudeerd, met de juiste ethische vaardigheden, het vakgebied ingaan. Faculteiten met een accountantsopleiding tonen steeds meer interesse in het geven van de ethiekonderwijs op een meest effectieve manier om het moreel redeneringsvermogen van hun studenten beter en verder te ontwikkelen (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017). De vraag is of het onderwijs in Nederland hier aandacht aan besteed. Daarom wordt de volgende deelvraag gesteld:

In hoeverre dragen de Nederlandse accountancyopleidingen bij aan het afleveren van ethische accountancy studenten?

Voor het beantwoorden van deze vraag worden eerst de nationale opleidingsvoorwaarden, op het gebied van ethiek, volgens de Nederlandse Beroepsorganisatie Accountants (NBA) in kaart gebracht. Deze voorwaarden geven in combinatie met de aanbevelingen uit de literatuur de criteria voor het geven van ethiekonderwijs. Vervolgens zal middels een empirisch onderzoek bepaald worden of de Nederlandse theoretische accountancyopleidingen voldoen aan deze criteria. Uit de resultaten zal blijken of het onderwijs theoretisch gezien voldoende bijdraagt aan het opleiden van ethische accountants.

5.1 Invulling ethiekonderwijs

Eindtermen Nederlandse theoretische accountancyopleidingen - De Commissie Eindtermen Accountantsopleiding (CEA) stellen de voorwaarden vast waaraan de Nederlandse accountantsopleidingen moeten voldoen om daarmee studenten op te leiden tot accountants die zich kunnen inschrijven in het accountantsregister van de NBA. Eind 2015 melde de CEA dat voor onder andere de accountantsopleiding tot Register Accountant (RA) vanaf 1 januari 2016 nieuwe opleidingseisen gelden. Deze nieuwe 'eindtermen' gaan meer in op gedragsaspecten die zullen 'bijdragen aan het versterken van de kwaliteit en relevantie van door accountants geleverde diensten en daarmee het vertrouwen in het toekomstig functioneren van accountants ten behoeve van het maatschappelijk verkeer' (CEA, 2015). De CEA heeft als doel om de accountants in opleiding bewuster te maken van hun toekomstige maatschappelijk rol als professionele accountant. Dit wordt uitgewerkt in de eindtermen die zich meer concentreren op ethiek, onafhankelijkheid en een professionele kritische instelling (CEA, 2015). Het nieuwe vakgebied Gedrag, Ethiek en Besluitvorming (GEB) is aan de eindtermen toegevoegd om vooral meer inzicht te geven in het professionele gedrag van de accountant en in het gedrag van de klant. Philip Wallage, de voorzitter van CEA, zegt daarover dat 'meer kennis over menselijk gedrag, bepaalde ethische vraagstukken en besluitvorming binnen ondernemingen aankomende accountants sterkt bij het nemen van moeilijke beslissingen' (Boxmeer, 2015). Het vakgebied GEB valt binnen het kader van de 'Common body of knowledge' (CBoK) dat aan elke type accountant onderwezen moet worden. Een beginnend beroepsbeoefenaar moet uiteindelijk 8 ECTS besteed hebben aan GEB. In dit onderzoek wordt gericht gekeken naar de theoretische opleidingen met oriëntatie 'Assurance'. Deze richting leidt onder andere toekomstige externe accountants op die wettelijke controle over financiële jaarrekeningen uitvoeren. De CEA noemt het 'vanzelfsprekend' (2015, p. 18) dat hierin het publiek belang centraal staat. Dit wordt uitgewerkt in het kernvakgebied 'Audit en Assurance', waar in dit paper specifiek wordt gekeken naar de invulling daarvan. Het is namelijk niet vereist het vak GEB als een apart vak aan te bieden, aangezien GEB in andere vakgebieden kan worden geïmplementeerd (CEA, 2015).

Aanbevelingen Literatuur - Uit voorgaande onderzoeken, waarin accountancystudenten na een vak ethiek een hogere morele redenering verkregen, wordt door de wetenschappers nauwelijks ingegaan op de precieze inhoud van het vak. Armstrong (2003) geeft in haar onderzoek wel een uitgebreide beschrijving van hoe het ethiekonderwijs aan accountancy studenten eruit moet zien. Het onderwijs moet gebaseerd zijn op drie verschillende theorieën, namelijk sociologie en de normatieve en descriptieve theorie. De eerste theorie, de sociologie van de professie, legt de focus op de ethiek door het belang van betrouwbare jaarverslaggeving en de maatschappelijke rol van een accountant te

benadrukken. Studenten moeten een 'gevoel van morele verplichting of verantwoordelijkheid ontwikkelen' (Armstrong M. B., 1993, p. 78). De laatste twee disciplines, de traditionele normatieve ethische theorie en de morele descriptie ontwikkelingstheorie, leggen de nadruk op de besluitvorming door een accountant bij een moreel probleem. Studenten ontwikkelen hierdoor vaardigheden waardoor zij met hun moreel redeneringsvermogen beter beredeneerde beslissingen kunnen maken bij een moreel probleem. In dit paper wordt ervan uit gegaan dat dit ethiekonderwijs een vergelijkbaar effect zal hebben op de Nederlandse accountancy studenten. Deze studenten zullen met hun moreel redeneringsvermogen niet al teveel verschillen van de Amerikaans accountancy studenten die als respondenten in de voorgaande literatuur dienden. Uit het onderzoek van Enyon, Hill, Stevens en Clarke (1996) blijkt namelijk dat er geen significant verschil bestaat tussen het moreel redeneringsvermogen van Amerikaanse accountancy studenten en Ierse accountancy studenten.

Wat uit de eindtermen van de CEA goed aansluit bij de aanbevelingen van Armstrong (2003) is de opname van de eindtermen, zoals de basisbeginselen en -theorieën van ethiek, te behandelen. Daarnaast is de eindterm om de analyse van de processen van professionele oordeels- en besluitvorming te beschrijven een effectieve manier om de morele redenering van de studenten te verhogen (CEA, 2015). Tenslotte zegt het literatuuronderzoek van Armstrong (1993) dat ethiekonderwijs het meest effectief is als het zowel geïntegreerd is in al bestaande accountancy vakken als in een apart vak gegeven wordt. Maar uit het onderzoek van Enyon et al. (1996) blijkt dat studenten met een lage morele redenering minder snel een vak over ethiek zullen volgen. Het is van belang dat indien het vak ethiek apart onderwezen wordt dit vak verplicht gesteld dient te worden.

5.2 Methodologie

In dit empirisch onderzoek wordt nagegaan in hoeverre de theoretische accountantsopleidingen in Nederland voldoen aan de nieuwe normen voor gedragsaspecten die het CEA heeft opgesteld en daarmee in lijn liggen met aanbevelingen uit de literatuur

De theoretische accountantsopleiding wordt verzorgd door zeven universiteiten in Nederland: Nyenrode Business Universiteit, Rijksuniversiteit Groningen, Vrije Universiteit Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam, Universiteit van Tilburg en Universiteit Maastricht. Via de websites van de universiteiten is bepaald welke economische bacheloropleidingen direct toegang geven tot een Master Accountancy en vervolgens tot de Postmaster RA-opleiding. Binnen de economische bacheloropleidingen moeten verplichte accountancy vakken gevolgd worden om zonder deficiënties de Postmaster te gaan volgen (NBA, 2017). Een voorbeeld van deze informatie is de

opleiding van de Erasmus Universiteit Rotterdam: *‘Volg je onderstaande vakken in bachelor-3, gevolgd door de master Accounting, Auditing and Control en de Postinitiële opleiding, dan kun je zonder problemen erkend worden als RA of RC’* (Erasmus School of Economics, 2017).

De ‘onderstaande vakken’ refereren naar de bachelor accountancyvakken waar in deze paper onderzoek naar is gedaan. Het zijn keuzevakken binnen de bacheloropleiding, maar verplicht gestelde vakken om RA te kunnen worden. De keuze voor dit onderzoek naar de bacheloropleidingen, is omdat ethiekonderwijs in een zo vroeg mogelijk stadium in de accountantsopleiding onderwezen dient te worden om een zo effectief mogelijk resultaat te krijgen (Elias, 2006). Van deze verplichte bachelorvakken worden alleen de vakken meegenomen die gefocust zijn op de ‘Audit en Assurance’ (AA). Deze oriëntatie is gericht op de wettelijke controle van de financiële jaarrekeningen die de accountants, de auditors, samenstellen waarin de meeste ethische fouten gemaakt worden (Clarke, Dean, & Oliver, 2003). Bij de Universiteit van Amsterdam worden pas in de Masteropleiding vakken aangeboden die gericht zijn op de AA, en om deze reden is deze Universiteit niet meegenomen in dit onderzoek.

Vervolgens zijn de inhoud en de leerdoelen van de betreffende bachelor accountancyvakken bestudeerd per universiteit. Deze informatie is terug te vinden in de studiegids van de economische bacheloropleidingen van de Universiteiten. Hierin wordt per vak precies de theorie aangegeven die onderwezen wordt. Aan de hand van deze informatie is bepaald of het accountancy vak de drie eerdergenoemde theorieën van Armstrong (1993) toepast. Deze theorieën, de sociologie en de normatieve en descriptieve theorie, betreffen het belang van ethiek en besluitvorming bij een moreel accountancy probleem. In onderstaande tabel staan de begrippen die de criteria hiervoor vormen.

Tabel 1: Begrippen in leerdoelen en inhoud voor bachelor accountancyvakken als criteria voor ethiekonderwijs

Belang Ethiek	Besluitvorming
(Beroeps-) Ethiek	Moreel (/Ethisch) Dilemma
(On)Ethisch gedrag	Besluit- / oordeelsvorming
Ethische theorieën	Spanning belangen

5.3 Resultaten

De eindtermen van het CEA en de aanbevelingen uit de literatuur eisen dat het ethiekonderwijs moet bestaan uit twee onderwerpen. Ten eerste het belang van ethiek, door de nadruk te leggen op de maatschappelijke rol van de accountant en ten tweede de besluitvormingsvaardigheid bij een moreel

accountancy probleem. De resultaten geven aan in hoeverre de inhoud en de leerdoelen van het betreffende bachelor-vak aan deze twee eisen voldoet.

Tabel 2: Bachelor accountancyvakken van Nederlandse accountancyopleidingen voldoen aan de eisen ethiek en besluitvorming. Legenda: √: Ja, X: Nee

Universiteit	BsC jaar	Vak	ECTS	Belang ethiek	Besluitvorming
Nyenrode Business Universiteit (Nyenrode)	2	Summercourse De Robuuste Accountant	4	√	X
	2	Auditing Beginselen	7	√	X
	4	Auditing Theory	7	X	√
Rijksuniversiteit Groningen (RUG)	3	Auditing Practices	5	X	X
	3	Accounting Information Systems	5	√	√
Vrije Universiteit (VU)	3	Organizational Behaviour and Decision Making	6	√	X
	3	Corporate Governance and Accountability	6	√	X
	3	Auditing	6	√	√
Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)	3	Minor Ondernemen en Belastingen	12	X	X
	3	Externe Verslaggeving	12	X	X
Universiteit van Tilburg (UvT)	3	Auditing & Accounting Information Systems	6	√	X
Universiteit Maastricht (UM)	3	Internal Control and Accounting Information Systems	6.5	√	√
	3	Auditing	6.5	X	X

Uit bovenstaande tabel blijkt dat bijna alle universiteiten zowel ethiek als besluitvorming hebben geïmplementeerd in het accountancy onderwijs in het bachelor deel. Het merendeel van de universiteiten, RUG, VU, UvT en UM, geven minstens één vak waarin beide onderwerpen worden onderwezen. Toch blijft er ruimte voor de universiteiten om de vakken effectiever te maken in het onderwijzen van ethiek en besluitvorming, door beide of één van beide toe te voegen aan de bachelor accountancyvakken. Verder is de EUR de enige universiteit die helemaal niet ingaat op ethiekonderwijs, zowel niet op het belang van ethiek als op besluitvorming. Doordat de EUR accountancystudenten onvoldoende de maatschappelijke verantwoordelijkheid van een accountant duidelijk wordt gemaakt hebben deze studenten onvoldoende ethiekonderwijs gekregen in hun

bacheloropleiding. Daarnaast gaat de UvT niet in op het thema besluitvorming, waardoor de UvT accountancystudenten geen besluitvormingsvaardigheid ontwikkelen bij een moreel probleem.

Het ontbreken van beide of van één van de twee criteria in het ethiekonderwijs kan ervoor zorgen dat de bachelor accountancystudenten onvoldoende worden voorbereid op het onderwerp ethiek in de Master Accountancy en op het uiteindelijk ethisch handelen en werken in de accountancy professie. Tabel 3 laat zien dat van de Nederlandse Universiteiten uiteindelijk 67% ethiekonderwijs geeft in de accountancy bacheloropleiding. Het onderzoek van Madison (2001) toont aan dat van alle Universiteiten in Ohio voor de helft ingaat op het belang van ethiek in de bachelor accountancyvakken. Volgens Mahony (2013) lopen de Europese Universiteiten ver achter bij het geven van ethiekonderwijs met de Amerikaanse Universiteiten. In zijn onderzoek heeft hij enquêtes afgenomen binnen opleidingsinstellingen en opleiders in heel Europa over het geven van ethiekonderwijs in de accountantsopleidingen. Hieruit blijkt dat in Engeland in de bachelor accountancyvakken 42% van de universiteiten ingaat op het belang van ethiek. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt verder dat van alleen de auditingvakken maar 33% van de Nederlandse universiteiten ingaan op beide criteria voor ethiekonderwijs. De Nederlandse Universiteiten geven in vergelijking met de Amerikaanse en Engelse Universiteiten minder onderwijs in ethiek binnen het bachelor accountancytraject.

Tabel 3: Criteria opgenomen in onderwijs per universiteit, accountancyvakken en auditingvakken

	Belang Ethiek	Besluitvorming	Beide criteria
Universiteiten	83%	67%	67%
Alle accountancyvakken	62%	38%	50%
Auditingvakken <i>'Audit Beginselen' en 'Auditing Theory' van Nyerode als 1 vak samengenomen</i>	50%	33%	33%

Tot slot blijkt uit Tabel 4 dat er aparte vakken gegeven worden die specifiek gericht zijn op de ethiek in het bedrijfsleven. De RUG, de VU en de UvT stellen het vak Ethiek verplicht voor alle studenten binnen de economische bacheloropleiding. Het vak 'Bedrijfsethiek' van de UvT gaat zelfs in op 'de spanning tussen het eigenbelang van de onderneming (winstmaximalisatie) en de gerechtvaardigde belangen van diverse stakeholders' (zie Appendix, Tabel 2). Hiermee gaat deze universiteit in op situaties waarin het eigen belang afgewogen wordt tegen het publiek belang, een conflict waarin accountants terecht kunnen komen. Alle drie de vakken, 'Ethics in Business and Management', 'Ethics'

en 'Bedrijfsethiek' zijn verplicht te volgen vakken binnen de economische bacheloropleidingen van deze drie Universiteiten, dat daarmee in lijn ligt van de aanbeveling van Enyon et al. (1996).

Tabel 4: Ethiekvakken Nederlandse Universiteiten binnen de Economische bacheloropleidingen.

Universiteit	BsC jaar	Vak	ECTS
Rijksuniversiteit Groningen (RUG)	3	Ethics in Business and Management	5
Vrije Universiteit Amsterdam (VU)	2	Ethics	6
Universiteit van Tilburg (UvT)	3	Bedrijfsethiek	6

Mastracchio (2005) beschrijft de resultaten van de Amerikaanse Accounting Vereniging (AAA) van een enquête naar ethiekonderwijs op Amerikaanse Universiteiten ingevuld door de accountantsopleiders. Hieruit blijkt dat bijna 50% van de universiteiten een apart vak ethiek aanbieden. Echter, enkel 18% van alle universiteiten bieden dit ethiek vak in hun accountancyopleiding aan, waarvan in 51% verplicht onderdeel was van de accountancy major. In vergelijking met Amerikaanse Universiteiten, geven de Nederlandse Universiteiten vaker en effectiever het vak ethiek. De helft biedt namelijk het vak ethiek apart aan. Dit zijn dezelfde resultaten die Mahoney (2013) heeft verkregen in zijn onderzoek, waaruit blijkt dat van de Engelse Universiteiten de helft het vak ethiek apart aanbiedt. Daarnaast vormt bij de drie vernoemde Nederlandse Universiteiten, de RUG, VU en de UvT het vak ethiek een verplicht onderdeel voor de bacheloropleiding, waardoor het verwachte effect van meer ethisch handelende accountancy studenten groter is (Elias, 2006).

5.4 Conclusie

Vanaf begin 2016 is een nieuw vakgebied Gedrag, Ethiek en Besluitvorming (GEB) aan de door de Commissie Eindtermen Accountantsopleiding (CEA) vastgestelde eindtermen toegevoegd. Theoretische accountantsopleidingen zijn verplicht om meer in te gaan op gedragsaspecten zodat het publiek vertrouwen in de accountancy professie versterkt wordt. De nieuwe eindtermen sluiten aan bij de aanbevelingen van Armstrong (1993) die ingaan op twee belangrijke criteria waaraan het ethiekonderwijs moet voldoen. Allereerst dienen studenten bewuster gemaakt te worden van hun toekomstige maatschappelijke rol als accountant en daarmee het belang van ethiek. Ten tweede dient in het onderwijs de nadruk gelegd te worden op het beslissingsvermogen bij een moreel probleem, door studenten vaardiger te maken in hun besluitvorming. Het meest effectieve ethiekonderwijs is zowel het geven van een verplicht vak ethiek als de implementatie van ethiek in accountancyvakken. Het empirisch onderzoek gaat in op de verplichte bachelor-accountancyvakken voor het kunnen volgen van een RA-opleiding aan de Nederlandse Universiteiten. De inhoud en de leerdoelen van deze vakken zijn onderzocht op twee belangrijke criteria die de eindtermen van het CEA stellen en de eisen van Armstrong stellen. Uit de resultaten blijkt dat het overgrote deel van de bachelor accountancyvakken ingaat op maar één eis of helemaal niet ingaat op de eisen. Er is genoeg ruimte voor de Nederlandse universiteiten om effectiever ethiekonderwijs te geven. Dit geldt vooral voor de EUR die helemaal niet ingaat op het belang van ethiek in de bachelor accountancyvakken. In vergelijking met Amerikaanse en Engelse universiteiten geven de Nederlandse Universiteiten meer ethiekonderwijs in de bachelor accountancyvakken. Voor alleen de auditingvakken blijkt uit dit onderzoek maar 33% van de Nederlandse universiteiten in te gaan op beide criteria voor ethiekonderwijs. Dit kan zorgwekkend zijn omdat juist dit vak het beste aansluit bij de richting AA en daarmee een belangrijke oriëntatie vormt om ethiekonderwijs in te geven. Tot slot geeft de helft van de Nederlandse Universiteiten een verplicht vak ethiek in de bacheloropleiding. Deze verhouding is hetzelfde voor de Engelse Universiteiten, maar wel hoger in vergelijking met de Amerikaanse Universiteiten. De Nederlandse Universiteiten kunnen dus meer bijdragen aan het opleiden van ethische accountancy studenten, maar lopen niet achter met het geven van ethiekonderwijs in de bachelor accountancy in vergelijking met Engelse en Amerikaanse universiteiten.

6. Conclusie

Sinds de 21^e eeuw wordt het ethisch handelen van accountants benadrukt door recente boekhoudschandalen, zoals Enron en Worldcom (Guffey & McCartney, 2008). Deze gebeurtenissen worden mede door ethische fouten van accountants veroorzaakt: door het publiek belang niet boven het eigenbelang te stellen (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007) en door misleidende jaarverslagen goed te keuren (Ryan, 2001). Terwijl accountants de verantwoordelijkheid hebben het publiek belang te beschermen door betrouwbare, onafhankelijke en onbevooroordeelde verklaringen over de financiële jaarverslagen uit te brengen (Moore, Tetlock, Tanlu, & Bazerman, 2006) (Saat, Porter, & Woodbine, 2012). Het moreel redeneringsvermogen van een accountant bepaald uiteindelijk of een accountant wel of niet ethisch zal handelen, door het maatschappelijk economisch welzijn te behagen bij een moreel accountancy probleem (Ponemon L. A., 1992) (Johns & Strand, 2000).

De boekhoudschandalen brengen negatieve financiële gevolgen met zich mee voor de maatschappij, waardoor het publiek vertrouwen in accountants en de accountancy professie daalt (Moore, Tetlock, Tanlu, & Bazerman, 2006) (Sorensen, Miller, & Cabe, 2017). Het publiek vertrouwen wordt sterk beïnvloed door de perceptie die men van het ethisch handelen van de accountants heeft. Dit publiek vertrouwen is van groot belang voor het kunnen voortbestaan van de accountancy professie nu en in de toekomst (Caglio & Cameran, 2017) (Carnegie & Napier, 2010) (Brewster, 2003). Het beeld dat de maatschappij in het algemeen van accountants heeft, beïnvloedt de carrière keuze van studenten, en is van sterke invloed op de internationale kapitaalmarkt (Brown, Stocks, & Wilder, 2007). Accountants worden niet altijd als integer gezien (Caglio & Cameran, 2017) en de gebruikers van financiële jaarverslagen beoordelen accountants niet altijd als ethisch (Brown, Stocks, & Wilder, 2007). Om het publiek vertrouwen te winnen en te behouden dient de professie ethisch handelende accountants te waarborgen.

Er is echter een tekort aan ethisch handelende accountants. Zowel de academici (Jennings, 2004), als de onderwijsinstellingen (Jackling, Cooper, Leung, & Dellaportas, 2007), als de accountancy professie (Brewster, 2003) (Ponemon L. A., 1993) en als de accountancy studenten (Adkins & Radtke, 2004) beweren dat de oplossing hiervoor in het accountancy onderwijs ligt, door het moreel redeneringsvermogen van accountancy studenten te verhogen. Maar, accountancy studenten blijken minder ethisch dan de gemiddelde student (Bailey, Scott, & Thoma, 2010) en de accountancy professionals te zijn (Cohen, Pant, & Sharp, 1995) (Cole & Smith, 1995). Toch is het effectiever om accountancy studenten ethiekonderwijs te geven dan de al opgeleide accountants (Elias, 2006). De

onderwijsinstellingen moeten meer nadruk leggen op mogelijke morele problemen die studenten kunnen tegenkomen in hun vakgebied op de werkvloer (Low, Davey, & Hooper, 2008).

De vraag of de Nederlandse accountantsopleidingen voldoende bijdragen aan het afleveren van ethische afgestudeerde bachelor accountancystudenten wordt middels het empirisch onderzoek beantwoord. De eindtermen van de CEA en de literatuur stelt twee verschillende criteria aan het geven van effectief ethiekonderwijs. Ten eerste, dient de maatschappelijke rol van een accountant en daarmee het belang van ethisch handelen als accountant benadrukt te worden. Ten tweede, moeten studenten vaardig gemaakt worden in het nemen van ethische beslissingen bij morele accountancy problemen (CEA, 2015) (Armstrong M. B., 1993). Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat de bachelor accountancyvakken van de Nederlandse Universiteiten nog onvoldoende en meer kunnen bijdragen aan het effectief geven van ethiekonderwijs en daarmee aan het afleveren van ethisch handelende accountancystudenten.

7. Discussie

De aanbevelingen voor mogelijke vervolgonderzoeken van het literatuuronderzoek in deze paper, gaan in op de publieke perceptie van accountants en de accountancy professie. De bevindingen uit het literatuuronderzoek kunnen bekrachtigd worden middels een empirisch onderzoek naar de publieke percepties. Bovendien zou het mogelijke verband tussen ten eerste de perceptie die studenten hebben van accountants en de professie met het aantal accountancystudenten en de hoogte van het moreel redeneringsvermogen van accountancystudenten onderzocht kunnen worden. Dit zou het belang van een positief imago van accountants en de accountancy professie onder studenten kunnen benadrukken. Dit imago is van belang voor zowel het publiek vertrouwen als het voor aantrekken van top studenten in de accountancy professie. Een vervolgonderzoek van het empirisch onderzoek kan op twee verschillende manieren gedaan worden. Allereerst kan eenzelfde onderzoek voor de vakken van de Masters Accountancy op de Nederlandse Universiteiten en op de RA-opleiding gedaan worden. Er kan onderzocht worden of het tekort aan ethiekonderwijs tijdens de bacheloropleidingen in de vervolgopleiding wordt aangevuld. En een tweede uitbreiding van een vervolgonderzoek is door na te gaan hoe ethiekonderwijs in de praktijk wordt gegeven. Dit kan door enquêtes af te nemen onder de opleiders en studenten, in hoeverre zij vinden welk belang er aan ethiek en ethische besluitvorming wordt gehecht bij het onderwijs. Dit geeft een aanvulling op het onderzoek uit deze paper, omdat het de resultaten kan versterken of juist kan ontkrachten.

Bij het interpreteren van de resultaten en de conclusies uit dit onderzoek dienen de volgende beperkingen in acht gehouden te worden. Allereerst, dient vermeld te worden dat het grootste deel van de in deze paper gebruikte literatuur Amerikaanse respondenten heeft onderzocht. Deze Amerikaanse studenten, accountants en overige respondenten kunnen verschillen van de Nederlandse respondenten. Ondanks dat volgens Enyron et al. (1996) het moreel redeneringsvermogen van Amerikaanse accountancystudenten niet significant verschilt van Ierse accountancystudenten. Daarmee kunnen de resultaten van dit literatuuronderzoek niet helemaal toegepast worden op de situatie in Nederland en de aanbevelingen voor ethiekonderwijs niet evenzo effectief zijn voor Nederlandse accountancystudenten. Een andere beperking aan dit literatuuronderzoek is de aanname van de daling van het publiek vertrouwen naar aanleiding van boekhoudschandalen. De wetenschappers die deze daling beweren hebben deze uitspraak niet gebaseerd op eigen empirisch onderzoek, maar op hun eigen beredenering. Het publiek vertrouwen in accountants en de accountancy professie is moeilijk te peilen en er is geen waarde aan toe te kennen. De interpretatie van (de daling van) het publiek vertrouwen in de accountancy professie kan in dit paper verschillen van andere onderzoeken. Ten tweede kunnen beperkingen te zien zijn in het empirisch onderzoek. De

conclusie is gebaseerd op de inhoud en leerdoelen van de onderzochte bachelor accountancyvakken die theoretisch vastgesteld zijn. Het is mogelijk dat, ondanks dat het belang van ethiek en het onderwijzen van besluitvorming niet in de studiegids staat, er toch één van deze twee of beiden onderwerpen in de praktijk onderwezen wordt in het betreffende vak. Andersom is ook denkbaar. Daarbij is theoretisch vastgesteld dat een vak voldoet aan één of beide criteria, maar in de praktijk hierop niet ingaat. Dit staat reeds beschreven in de aanbeveling voor een vervolgonderzoek. Tot slot is het mogelijk dat het onderwijs in het GEB vakgebied, voor de volledige 8 ECTS of de resterende ECTS tijdens de Master Accountancy of tijdens de RA-opleiding onderwezen wordt. Aan de eindtermen van de CEA wordt dan voldaan, maar het feit dat niet op ethiek wordt ingegaan tijdens de accountancy bachelor opleiding schiet tekort aan effectiviteit bij ethiekonderwijs, volgens de literatuur.

8. Appendix

Tabel 2: Inhoud en leerdoelen per bachelor-vak waaruit blijkt dat het ingaat op ethiek en/of besluitvorming

Universiteit	Vak	Inhoud en leerdoelen
Nyenrode Business Universiteit	Summercourse De Robuuste Accountant	'Ethiek en het belang van vertrouwen vanuit de maatschappij spelen hierbij een belangrijke rol.'
	Auditing Beginselen	'Tevens wordt specifiek aandacht besteed aan de uitgangspunten van de beroepsethiek, (...) en de professioneel kritische houding die centraal staat in het beroepsprofiel van de accountant.'
	Auditing Theory	'Tot slot wordt het belang van professionele oordeelsvorming en de menselijke kant van de controle behandeld. Je wordt uitgedaagd om na te denken over dilemma's, prikkelende stellingen en tegengestelde perspectieven.'
Rijksuniversiteit Groningen	Accounting Information Systems	'This course takes a practical approach to business ethics.' Its main objectives are to foster sensitivity to moral aspects of decision making in business and management; to teach analytic skills that help you take a position in moral debates and to give a reasonable justification for your position; and to develop ways to successfully cope with dilemmas and issues that arise. We examine the main theories in business ethics, corporate social responsibility, and moral psychology, and we consider specific issues concerning ethics management.
	Ethics in Business and Management	'We examine the main theories in business ethics, corporate social responsibility, and moral psychology, and we consider specific issues concerning ethics management. Upon completion of the course the student is able to: (...) 2. explain ways to resolve moral dilemmas (...) 7. explain how to cope successfully with moral dilemmas in business and management'
Vrije Universiteit	Organizational Behaviour and Decision Making	'Students will learn to understand the importance of ethics'
	Corporate Governance and Accountability	'And to acknowledge (un-)ethical behavior in a corporate environment. We also discuss relevant legal issues important to understand and analyze corporate governance cases preventing acquisitions, remuneration, liability etc.'
	Auditing	'The auditor has an important societal function (...). We also devote significant attention throughout the course on the audit profession's need for ethical behavior and professional skepticism, as well as the auditor's role and responsibilities with respect to fraud. Students will be able to: (...) - reflect on ethical dilemmas that the student will face in his/her future role as auditor;'
	Ethics	'Het doel van dit vak is het leren onderkennen van morele dilemma's in praktijksituaties (Link met de praktijk), het leren kritisch te reflecteren op en bespreken van deze dilemma's

		<ul style="list-style-type: none"> - je leert in concrete economisch relevante vraagstukken het morele aspect als een dilemma te herkennen; - je leert hoe je deze dilemma's met behulp van ethische theorieën kunt analyseren;'
Universiteit van Tilburg	Auditing & Accounting Information Systems	'More specific, by the end of the course you should be able to: (...) Judge on ethical behaviour of auditors.'
	Bedrijfsethiek	'Daarbij zal veel aandacht besteed worden aan de spanning tussen het eigenbelang van de onderneming (winstmaximalisatie) en gerechtvaardigde belangen van diverse stakeholders zoals consumenten, leveranciers, aandeelhouders en werknemers. Om te bepalen wat gerechtvaardigde belangen zijn, dient men kennis te hebben van verschillende ethische theorieën die een bepaalde morele claim kunnen onderbouwen. Daarom zullen de belangrijkste ethische theorieën uit de Westerse traditie behandeld worden (...). Tenslotte zal gekeken worden hoe maatschappelijk verantwoord ondernemen in de praktijk georganiseerd kan worden door een bespreking van de bedrijfsethische instrumenten en van verschillende benaderingen van ethiekmanagement.'
Universiteit Maastricht	Internal Control and Accounting Information Systems	'The area of internal control and accounting information systems concerns the quality of (financial) information. As a result of recent corporate financial scandals, this has become a significant issue in today's business. Every business needs a control system that (...) helps to ensure the reliability of financial reporting and compliance with laws and regulations. Graduates have a professional attitude. This includes demonstrating an open mind, proactive behaviour, critical reflection and accountability. Graduates show social responsibility. This includes demonstrating awareness for academic and scientific responsibility in a broader social or ethical context.'
	Auditing	'Graduates can apply their knowledge and understanding to identify and solve real life business/economic problems.'

9. Bibliografie

- Abdolmohammadi, M. J., & Reeves, M. F. (2000). Effects of Education and Intervention on Business Students' Ethical Cognition: A Cross Sectional and Longitudinal Study. *Teaching Business Ethics*, 269-284.
- Adkins, N., & Radtke, R. R. (2004). Students' and Faculty Members' Perceptions of the Importance of Business Ethics and Accounting Ethics Education: Is There an Expectations Gap? *Journal of Business Ethics*, 3(51), 279-300.
- AFM. (2014, 25 September). Uitkomsten onderzoek kwaliteit wettelijke controles Big4-accountantsorganisaties. *Autoriteit Financiële Markten*.
- Alleyne, P., & Weekes-Marshall, D. (2014). Factors Influencing Ethical Intentions Among Future Accounting Professionals in the Caribbean. *Journal of Academic Ethics*, 2(12), 129-144.
- Armstrong, M. B. (1993). Ethics and Professionalism in Accounting Education: A Sample Course. *Journal of Accounting Education*, 77-92.
- Armstrong, M., Ketz, J., & Owsen, D. (2003). Ethics education in accounting: moving toward ethical motivation and ethical behavior. *Journal of Accounting Education*(21), 1-16.
- Bailey, C. D., Scott, I., & Thoma, S. J. (2010). Revitalizing Accounting Ethics Research in the Neo-Kohlbergian Framework: Putting the DIT into Perspective. *Behavioral Research in Accounting*, 2(22), 1-26.
- Bebeau, M. J., Rest, J. R., & Yamoore, C. M. (1985). Measuring Dental Students' Ethical Sensitivity. *Journal of Dental Education*(49), 225-235.
- Bernardi, R. A., Massey, D. W., Thorne, L., & Downey, A. (2002). Critical Thinking and Moral Reasoning of Intermediate Accounting Students. *Research on Accounting Ethics*, 73-102.
- Boxmeer, A. (2015, December 17). Er komt meer vrijheid om te bepalen hoe een vak wordt onderwezen. *Accountant*. Opgehaald van <https://www.accountant.nl/artikelen/2015/12/er-komt-meer-vrijheid-om-te-bepalen-hoe-een-vak-wordt-onderwezen/>
- Brewster, M. (2003). *Unaccountable: How the Accounting Profession Forfeited a Public Trust*. New York: Wiley.
- Brown, P. A., Stocks, M. H., & Wilder, W. M. (2007, Maart). Ethical Exemplification and the AICPA Code of Professional Conduct: An Empirical Investigation of Auditor and Public Perceptions. *Journal of Business Ethics*, 71(1), 39-71.
- Byrne, M., & Willis, P. (2005, December). Irish Secondary Students' Perceptions of Work of an Accountant and the Accounting Profession. *Accounting Education*, 4(14), pp. 376-381.
- Caglio, A., & Cameran, M. (2017). Is it Shameful to be an Accountant? GenMe Perception(s) of Accountants' Ethics. *A Journal of Accounting, Finance and Business Studies*, 1(53), 1-27.
- Carnegie, G. D., & Napier, C. J. (2010). Traditional accountants and business professionals: Portraying the accounting profession after Enron. *Accounting, Organizations and Society*, 360-376.
- CEA. (2015). *Eindtermen Accountantsopleidingen 2016*. Amsterdam: Commissie Eindtermen Accountantsopleiding.
- F.E.J. Arke Bachelorscriptie Is ethiekonderwijs aan accountancystudenten zinvol? (2017)

- CEA. (2015, December 17). *Meer aandacht voor gedrasaspecten in de accountantsopleiding*.
Opgehaald van CEA Eindtermen 2016: <https://www.ceaweb.nl/Nieuwsarchief/Eindtermen-2016/>
- Christensen, A. L., Cote, J., & Latham, C. K. (2016). Insights Regarding the Applicability of the Defining Issues Test to advance Ethics Research with Accounting Students: A Meta-analytic Review. *Journal of Business Ethics*(133), 141-163.
- Clarke, F., Dean, G., & Oliver, K. (2003). *Corporate Collapse - Accounting, Regulatory and Ethical Failure*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Cohen, J., Pant, L., & Sharp, D. (1995). An Exploratory Examination of International Difference in Auditors Ethical Perceptions. *Behavioral Research in Accounting*, 37-64.
- Cole, B. C., & Smith, D. L. (1995). Effects of ethics instruction on the ethical perceptions of college business students. *Journal of Education for Business*, 6(70), 351.
- Dellaportas, S. (2006). Making a Difference with a Discrete Course on Accounting Ethics. 391-404.
- Driessen, C., & Heijden, T. v. (2014, mei 14). Wat te doen aan de schandalen met accountants? NRC. Opgehaald van <https://www.nrc.nl/nieuws/2014/05/14/accountants-maken-er-een-zooitje-van-a1501784>
- Economics and Business UvA. (2017, Mei 10). *Toelating tot de PMA*. Opgehaald van Postmaster Accountancy: <http://abs.uva.nl/content/executive-programme/pma/toelating-en-inschrijving/aanmelding.html>
- Elias, R. Z. (2006, September). The Impact of Professional Commitment and Anticipatory Socialization on Accounting Students' Ethical Orientation. *Journal of Business Ethics*, 1(68), 83-90.
- Erasmus School of Economics. (2017). *Postinitieële studie Accountancy (RA) of Controlling (RC)*. Opgehaald van Informatie voor Bachelorstudenten: https://www.eur.nl/ese/informatie_voor/studenten/bachelorstudenten/postinitieele_studie_accountancy/
- Eynon, G., Hill, N. T., Stevens, K. T., & Clarke, P. (1996). An International Comparison of Ethical Reasoning Abilities: Accounting Students from Ireland and the United States. *Journal of Accounting Education*, 477-492.
- Fedoryshyn, M., & Hintz, A. (2000). Where are all the accounting students? *New Accountant*, 27-32.
- Felton, S., Dimnik, T., & Bay, D. (2008). Perceptions of Accountants' Ethics: Evidence from Their Potrayal in Cinema. *Journal of Business Ethics*, 217-232.
- Ferreira, A., & Santoso, A. (2008). Do students' perceptions matter? A study of the effect of students' perceptions on academic performance. *Accounting and Finance*, 209-231.
- Fleming, D. M., Romanus, R. N., & Lightner, S. M. (2009). The Effect of Professional Context on Accountancy Students' Moral Reasoning. *Issues in Accounting Education*, 1(24), 13-30.
- Fogarty, T. J. (1995). Accountant Ethics: A Brief Examination of Neglected Sociological Dimension. *Journal of Business Ethics*, 2(14), 103-115.

- Garner, R. M., & Dombrowski, R. F. (1997). Recruiting the 'Best and the Brightest': the role of university accounting programmes and state CPA Societies. *Issues in Accounting Education*, 2(12).
- Guffey, D. M., & McCartney, M. W. (2008). The Perceived Importance of an Ethical Issue as a Determinant of Ethical Decision-making for Accounting Students in an Academic Setting. *Accounting Education; an international journal*, 3(17), 327-348.
- Hambly, G. (2010, Junie). Is accountancy unethical? *Chartered Accountants Journal*, p. 59.
- IAESB. (2006, Augustus). *Approaches to the Development and Maintenance of Professional Values, Ethics and Attitudes in Accounting Education Programmes*. IFAC.
- IESBA. (2010). *Code of Ethics for Professional Accountants*. IFAC.
- Istrate, A.-M. (2012). Accounting truth in a society guided by interests. *Anale. Seria Stiinte Economice. Timisoara*, 366-371.
- Jackling, B., Cooper, B. J., Leung, P., & Dellaportas, S. (2007). Professional accounting bodies' perceptions of ethical issues, causes of ethical failure and ethics education. *Managerial Auditing Journal*, 9(22), 928-944.
- Jennings, M. M. (2004, Februarie). Incorporating Ethics and Professionalism into Accounting Education and Research: A Discussion of the Voids and Advocacy for Training in Seminal Works in Business Ethics. *Issues in Accounting Education*, 1(19), 7-26.
- Johns, S. K., & Strand, C. A. (2000). Survey results of the ethical beliefs of business students. *Journal of Education for Business*(75), 315-320.
- Jones, T. M. (1991, April). Ethical Decision Making by Individuals in Organizations: An Issue-Contingent Model. *The Academy of Management Review*, 2(16), 366-395.
- Kerr, D. S., & Smith, L. M. (1995). Importance of and Approaches to Incorporating Ethics into the Accounting Classroom. *Journal of Business Ethics*, 12(14), 987-995.
- Kirk, D. (2005, Oktober). Regaining Trust. *Journal of Accountancy*, 4(200), 30-32.
- Leitsch, D. L. (2004, September). Differences in the Perceptions of Moral Intensity in the Moral Decision Process: An Empirical Examination of Accounting Students. *Journal of Business Ethics*, 2(53), 313-323.
- Low, M., Davey, H., & Hooper, K. (2008). Accounting scandals, ethical dilemmas and educational challenges. *Critical Perspectives on Accounting*(19), 222-254.
- Madison, R. L. (2001, April). To What Extent is Ethics Taught in the Accounting Programs of Ohio's Colleges and Universities? *Ohio CPA Journal*, pp. 39-42.
- Mahoney, J. (2013). *Teaching Business Ethics in the UK, Europe and the USA: A comparative study*. Londen: Bloomsbury.
- Marques, P. A., & Azevedo-Pereira, J. (2009). Ethical Ideology and Ethical Judgements in the Portuguese Accounting Profession. *Journal of Business Ethics*, 2(86), 227-242.
- Marriott, P., & Marriott, N. (2010, juni 4). Are we turning them on? A longitudinal study of undergraduate accounting students' attitudes towards accounting as a profession. *Accounting Education*, pp. 113-133.
- F.E.J. Arke Bachelorscriptie Is ethiekonderwijs aan accountancystudenten zinvol? (2017)

- Martinov-Bennie, N., & Pflugrath, G. (2009). The Strength of an Accounting Firm's Ethical Environment and the Quality of Auditors' Judgement. *Journal of Business Ethics*, 237-253.
- Mastracchio, N. J. (2005, Januari). Teaching CPAs About Serving the Public Interest. *The CPA Journal*, pp. 6-9.
- Merrit, J. (2002, September 16). For MBAs, Soul-searching 101. *Business Week*, pp. 64-66.
- Metzger, L. M. (2004). Accounting Ethics... Imagine That. *The Journal of Government Financial Management*, 1(53), 22-28.
- Mintchik, N. M., & Farmer, T. A. (2009, Januari). Associations between Eistemological Beliefs and Moral Reasoning: Evidence from Accounting. *Journal of Business Ethics*, 2(84), 259-275.
- Moore, D. A., Tetlock, P. E., Tanlu, L., & Bazerman, M. H. (2006, Januari). Conflicts of Interest and the Case of Auditor Independence: Moral Seduction and Strategic Issues Cycling. *The Academy of Management Review*, 1(31), 10-29.
- NBA. (2015). *In het Publieke belang: het kan echt betrer!* Werkgroep niet-oob-accountantsorganisaties.
- NBA. (2017). *Theoretische opleiding RA*. Opgehaald van Koninklijke Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants Theoretische opleiding: <https://www.nba.nl/opleiding/theoretische-opleiding/theoretische-opleiding-ra/>
- O'Leary, C., & Cotter, D. (2000). The ethics of final year accountancy students: an international comparison. *Auditin Journal*, 3(15), 108-115.
- O'Leary, C., & Pangamanan, G. (2007). The Effect of Groupwork on Ethical Decision-Making of Accountancy Students. *Journal of Business Ethics*(75), 215-228.
- Parker, L. D. (1994). Professional Accounting Body Ethics: In Search of the Private Interest. *Accounting, Organization and Society*, 6(19), 507-525.
- Pierce, B., & Sweeney, B. (2010). The Relationship between Demographic Variables and Ethical Decision Making of Trainee Accountants. *International Journal of Auditing*(14), 19-99.
- Ponemon, L. A. (1992). Ethical Reasoning and Selection-Socialization in Accounting. *Accounting, Organization and Society*, 3/4(17), 239-258.
- Ponemon, L. A. (1993). Can Ethics be Taught in Accounting? *Journal of Accounting Education*(11), 185-209.
- Ponemon, L., & Glazer, A. (1990). Accounting Education and Ethical Development: The Influence of Liberal Learning on Students and Alumni in Accounting Practice. *Issues in Accounting Education*, 2(6), 195-208.
- Poon, J., & Fatt, T. (1995). Ethics and the Accountant. *Journal of Business Ethics*, 14(12), 997-1004.
- Rest, J. R. (1986). *Moral development: advances in research and theory*. New York: Praeger.
- Rogers, R. K., Dillard, J., & Yuthas, K. (2005). The Accounting Profession: Substantive Change and/or Image Management. *Journal of Business Ethics*, 1/3(58), 159-176.
- Rogers, V., & Smith, A. (2001). Ethics, Moral Development, and Accountants-In-Training. *Teaching Business Ethics*(5), 1-20.
- F.E.J. Arke Bachelorscriptie Is ethiekonderwijs aan accountancystudenten zinvol? (2017)

- Ryan, J. J. (2001, Oktober). Moral Reasoning as a Determinant of Organizational Citizenship Behaviors: A Study in the Public Accounting Profession. *Journal of Business Ethics*, 3(33), 233-244.
- Saat, M. M., Porter, S., & Woodbine, G. (2012). A Longitudinal Study of Accounting Students' Ethical Judgement Making Ability. *Accounting Education; an international journal*, 3(21), 215-229.
- Saemann, G. P., & Crooker, K. J. (1999). Student perceptions of the profession and its effect on decisions to major in accounting. *Journal of Accounting Education*, 1-22.
- Shaub, M. K. (1994). An analysis of the association of traditional demographic variables with the moral reasoning of auditing students and auditors. *Journal of Accounting Education*, 1(12), 1-26.
- Sorensen, D. P., Miller, S. E., & Cabe, K. L. (2017). Developing and Measuring the Impact of an Accounting Course that is Based on the Moral Philosophy of Adam Smith. *Journal*(140), 175-191.
- Thorne, L. (2000). The Development of Two Measures to Assess Accountants' Perceptive and Deliberative Moral Reasoning. *Behavioral Research in Accounting*(12), 139-169.
- Turner, L. E. (2006). Learning from Accounting History: Will We Get It Right This Time? *Issues in Accounting Education*, 4(21), 383.
- Uyar, A., & Haydar, A. (2013). Accounting Professionals' Perceptions of Ethics Education: Evidence from Turkey. *Accounting and Management Information Systems*, 61-75.
- Victor, B., & Cullen, J. (1987). A theory and measure of ethical climate in organizations. *Research in Corporate Social Performance and Policy*, 51-71.
- Zeff, S. (2003). How the U.S. accounting profession got where it is today: Part II. *Accounting Horizons*, 4(17), 267-286.